

ДОПОМОГА ЖЕРТВАМ ГОЛОДУ 1921–1923 РОКІВ НА ПОДІЛЛІ

У статті розглядаються заходи органів радянської влади на Поділлі з формування мережі комітетів допомоги жертвам голоду 1921-1923 рр. Аналізується пропагандистська та організаційна діяльність із мобілізації мас на збирання продуктів і грошей. Досліджується практика запровадження та стягнення голодних пайків з нетрудового населення міст і містечок, реакція їхніх мешканців на дії влади. Вказуються регіони-отримувачі допомоги від мешканців Подільської губернії.

Ключові слова: голод, комітети допомоги голодуючим, конфіскація, голпайок, "голодний паспорт".

Відродження державної незалежності України дозволило розпочати об'єктивне вивчення заборонених за радянських часів тем. Однією з них є голод 1921-1923 років. Розкриттю його причин і наслідків присвячені наукові праці В. Вериги [1], В. Даниленка [2], С. Кокіна [3], С. Кульчицького [4] О. Мовчана [5] В. Сергійчука [6], В. Сокола [7], Г. Турченко [8] та інших. Разом з тим, питання допомоги жертвам голоду, особливо в регіональному аспекті, лише стають предметом спеціальних досліджень. Однією з перших таких робіт є стаття І. Мельничука [9], в якій автор аналізує документи державного архіву Вінницької області щодо такої допомоги

Метою даної статті є аналіз форм та методів надання допомоги жертвам голоду 1921-1923 рр. мешканцями Подільської губернії.

У 1921 році Україна зіткнулася з небувалою посухою. У п'яти південних губерніях – Запорізькій, Катеринославській, Миколаївській, Донецькій та Одеській – зібрали лише по 4-10,5 пудів зерна з десятини, що складало лише від 7,4 до 24,9 відсотка звичного врожаю. На цьому фоні Подільська губернія із 54% врожайності, вважалася щасливою [10, с. 27]. 29 липня 1921 р. було створено Центральну українську комісію допомоги голодуючим на чолі з головою ВУЦВК Г. Петровським (ЦКДГ) та ухвалено постанову про організацію таких комісій у губерніях [11, арк. 105].

Подільську комісію допомоги голодуючим під головуванням члена президії губвиконкому Шафранського було організовано ще 5 липня 1921 р. Одночасно президія губвиконкому запропонувала губфінвідділу відкрити для неї поточний рахунок і рекомендувала повітвиконкомам створити аналогічні комісії [12, арк. 4]. Зазначимо, що вони створювалися поспіхом, без належних повноважень. Відтак проведений у вересні 1921 р. триденник допомоги голодуючим дав незначні результати [11, арк. 43]. Тому, на вимогу Президії ВУЦВК, у вересні 1921 р. були посилені існуючі та створені, там де їх ще не було, волосні та сільські комісії [11, арк. 2].

На початку жовтня було проведено ще одну реорганізацію. Комісії: очолили безпосередньо голови виконкомів і створюювся апарат комісій при секретаріатах виконкомів [11, арк. 15]. Тобто вибудовувалася чітка вертикаль комісій допомоги голодуючим. Вони фактично вмонтувалися в систему влади. До кола обов'язків комісій віднесли здійснення пропагандистської роботи з роз'яснення масштабів голоду та його наслідків, організацію збору пожертв, а також звіти про роботу що два тижні. На місця надіслали інструкцію для агітаторів-комуністів Росії "Про роботу на селі по боротьбі з голодом" [11, арк. 103].

Одним з перших кроків влади стало затвердження 9 серпня 1921 р. президією губвиконкому положення про їдальню для відповідальних працівників і її відкриття [12, арк. 5]. Невдовзі були створені закриті їдальні для радянських працівників у повітових центрах. У них вони могли столуватись, вносячи "грошові внески та свої натуральні пайки" [13, с. 46].

Вирішивши питання пом'якшення наслідків неврожаю для себе, подільська влада розгорнула масштабну пропагандистську кампанію. Так, Жмеринський повітовий комітет КП(б)У одним з перших 22 вересня ухвалив відозву до безпартійних про збір коштів для допомоги потерпілому від засухи населенню Поволжя [14, с. 117-118]. Впродовж жовтня 1921 р. на Поділлі поширювалися різні звернення із закликом про допомогу голодуючим. Зокрема, "Звернення Саратовської губернської комісії допомоги голодуючим" [15, арк. 1].

Літинський повітвиконком у відозві №19 до "Робітників землі" наголошував на жахах голоду в Поволжі й закликав "вносити аванс-податок озимини в рахунок податку". Пропонувалося заносити на "чорну дошку всі ті, хто преступно чи недбало відноситься до зову голодаючих і вмираючих людей" [16, арк. 113].

Вжиті заходи та проведена пропагандистська кампанія дозволила вже до 1 листопада зібрати на Поділлі 27960 пудів хліба і 375994635 крб. грішми. Це дозволило, купивши ще понад чотири тисячі пудів хліба, відправити голодуючим регіонам Росії – Татарстану, Марі та Калмикії – 32000 пудів зерна жита, гречки та ячменю (зернохліба). Крім того було зібрано 1000 аршин¹ мануфактури та 50000 ярдів² ниток для дітей, які почали прибувати з голодуючих губерній [17, арк. 43 зв.-44].

Крім затверджених джерел поповнення фонду допомоги, окремі повітвиконкоми встановлювали додаткові збори. Так, Проскурівський повітвиконком запровадив "збір по 500 крб. за посвідчення документів і з осіб, які використовують 1 прислугу, по 2000 з осіб, які використовують 2 прислуги, по 3000 за видання

¹ Аршин – міра довжини = 71,12 см

² Ярд – міра довжини = 91,44 см

Актив Цивільного стану". Крім того, радянські та профспілкові працівники, військовослужбовці та прикордонники відраховували п'ятиденний заробіток на користь голодуючих. Загалом, впродовж тижня допомоги в губернії було зібрано 10052 пуди зернохліба та 206173220 крб. Загалом за жовтень-листопад 1921 р. зібрано 63685 пудів хліба та 686004993 крб. [17, арк. 21-22]. Одночасно ЦКДГ вказувала, що "зібрані грошові кошти і всякого роду пожертви і збори на користь голодуючих ні під яким виглядом і ні в якому випадку не можуть витратитися навіть на голодуючих дітей" [17, арк. 15]. Вже 11 листопада на адресу голодуючих регіонів Росії було відправлено 34 вагони зернохліба [10, арк. 142]. Решту відправити не встигли, бо надійшла постанова Всеукраїнського з'їзду рад про створення насінневого фонду [17, арк. 38].

Зазначимо, що під час проведення даного тижня розпочалося масове прибуття біженців з регіонів, охоплених голодом. Для організації їм допомоги 4 листопада губвиконком створив спеціальну трійку з представників "відділу управління Губвиконкому, Губчека та Губздороввідділу" [12, арк. 26]. Біженців приймали спочатку в Жмеринському евакуаційному пункті, а згодом його "розвантажували на Вапнярський та інш. евакопункти" [17, арк. 28]. Серед біженців була тисяча: дітей з Самарської та Казанської губерній. "Відправлено з них 60 в Гайсинський повіт. 150 в Ямпільський і 640 в Ольгопільський повіт. 150 хворих дітей залишено у Вінниці й розміщено по лікарнях" [17, арк. 44 зв.]. За даними ЦКДГ, Поділля було готове прийняти дві тисячі дітей [11, арк. 105]. Проте невдовзі Подільській губернії встановили план "забезпечити проживання 3500 дітей". Всього ж "їх прибуло значно більше – за офіційними даними ця кількість сягала 5957 осіб" [19]. Для розміщення прибулих дітей організувалися приюти, ясла та лікувально-харчові пункти [16, арк. 32]. Зокрема, у Вінниці відкрили 5 дитячих будинків [19], Жмеринський повітвиконком обладнав "Дім малючка" на 35 дітей, відремонтував та забезпечив "свинями, коровами, овочами" на зиму дитячі будинки та приюти. От лише з паливом була "повна катастрофа" [20, арк. 91].

Значна допомога дітям, постраждалим від голоду була надана під час проведення місячника допомоги, який спочатку оголосили з 15 січня по 15 лютого 1923 р., а потім продовжили до 25 березня. Під час нього всі організації та установи в обов'язковому порядку купували марки "Місяця допомоги дітям". Отримані кошти розміщувалися на спеціальному рахунку місячника у Вінницькому відділенні Держбанку [21, арк. 11, 18, 41] й використовувалися переважно на допомогу дитячим притулкам [22, арк. 55].

Практично весь зібраний хліб спрямовувався на допомогу голодуючим Поволжя. Це пояснюється тим, що до грудня 1921 р. голод на півдні України замовчували, його називали лише "недородом" і навіть збирали тут продовольство й відправляли його в Росію [8, с. 207]. Лише 16 січня 1922 р. ЦК КП(б)У ухвалив постанову, якою рекомендував "поміщати в пресі якомога більше відомостей про голод на Півдні України" [7, с. 93]. Можливо, що саме на виконання цієї постанови в кінці лютого 1922 р. на Поділлі було розповсюджено звернення "Голос голодуючого Запоріжжя до населення Поділля" такого змісту: "Від вісімсот тисяч голодуючого населення Запоріжжя звертаємося до Вас за допомогою. На Півдні України утворилося друге Поволжя Радянської Федерації, і в найбільш сильній формі воно виявилось в нас на Запоріжжі. Всі до одного повіти охоплені голодом.

З півтора мільйона населення офіційно нараховується до 1 лютого вісімсот тисяч голодуючих, кожен день примушує нас зарахувати до голодуючих все нові і нові тисячі населення.

Тисячі безпомічних, хворих від голоду і щоденно сотні смертей така картина в нас на початку лютого місяця, а попереду ще п'ять голодуючих місяців і невідомо, наскільки значним буде покращення від нового врожаю.

Сурогати замість хліба – макуха, курай, кора, листя, качани, бадилля та інш. уже давно вживаються без всякої домішки борошна, повсюдно і вони закінчуються, а низці районів уже закінчилися і вважаються розкішшю.

Замість хліба їдять шкіру.

Повсюди в голодуючих районах їдять котів і собак, коні вважаються ласощами, і безжалюбно знищуються на поїдання. Їдять і падаль. З'явилися перші випадки людодїства, мати задушила двох дітей 5 й 7 років і вживала в їжу сім'ї. Цей випадок зовсім не має підкладки божевілля. Мати спокійно і свідомо поїдає своїх дітей. Це жахливий наслідок голоду. При такому важкому становищі допомога, яку надається нашим сотням тисяч голодуючих мізерна. Вона являється у величезній більшості випадків не допомогою, а жорстоким подразненням голодуючих, а в деяких місцях зовсім не надається...

Ми стоїмо перед питанням вимирання.

Наближається сівба, остання худоба падає і з'їдається. З весни до осені 1921 року вона скоротилася від 234000 до 166000 голів, тепер менше, а в мирний час у нас було 550000 голів, є відомості де залишилося по кілька коней. Немає насіння...

Ми сподіваємося на Вашу братню допомогу у важку годину, посильте збір продовольства та грошей, посилайте допомогу негайно використовуючи все можливе, розвивайте самодіяльність у цій справі. Пам'ятайте кожна маленька допомога спасає приреченого на муки голодної смерті.

Брати селяни і робітники. Поспішайте поки на пізно" [20, арк. 311-312].

Проте селяни, знекровлені попередніми кампаніями здавати не мали чого й заявляли: "ми не маємо. ми голодуємо, ми не понесемо" [26, с.131]. Застосувавши "надто круті заходи... до несправних платників у вигляді конфіскації майна і т.д." [26, с.35], влада змогла "на кінець березня 1922 р. зібрати на Поділлі 180576 пудів продовольства і 2 мільярди карбованців". Зазначимо, що на адресу "голодуючого Поволжя було відправлено в 4 рази більше загонів з продуктами, ніж у свої губернії" [19].

Під прикриттям збору коштів для допомоги голодуючим з квітня 1922 р. розпочалося вилучення коштовностей з церков, костелів і синагог. Офіційною підставою були постанова ВУЦВК “Про передачу церковних цінностей в фонд допомоги голодуючим” (8.03.1922 р.) та “Інструкція про вилучення церковних цінностей на користь голодуючих” (21.03.1922 р.). На їх виконання в повітах і волостях були створені “Комісії по вилученню церковних цінностей на допомогу голодуючим”.

Часто вилучення супроводжувалося насильством щодо мирян і їхнім спротивом. Так, в Кам'янці-Подільському комісія забрала з римо-католицького костелу всі цінності, що обурило людей і вони “почали самовільно розбирати церковні речі”. Комісія покликала на допомогу “три сотні козаків”. Вони нагайками та багнетами розігнали демонстрантів [1, с. 49].

Загалом можна припустити, що сподівання на отримання значних доходів від конфіскації церковних коштовностей не виправдалися. На підтвердження звернемо увагу на наказ № 202 Подільського губвиконкому (відділ управління) від 8 травня 1922 р., яким “встановлювалася надбавка в розмірі 50% на користь голодуючих до всіх штрафів, які накладаються за порушення обов'язкових постанов, за довідки, які видають адресні столи, за прописку тощо і за всі інш. види послуг, які надають Відділи Управління населенню” [26, с. 104].

Становище із проведенням хлібозаготівельної кампанії та збором допомоги голодуючим суттєво ускладнилася влітку 1922 р., оскільки значну територію Поділля охопила посуха. Місцями спостерігалися прояви голоду. Зокрема на засіданні малого пленуму Кам'янецького повітвиконкому 10 липня 1922 р. зазначалося, що “де-які громадяни повіту... в сучасний мент голодують” [26, с. 132-133].

Надати певну допомогу жертвам голоду покликаний був Подільський комітет допомоги при Американської організації допомоги (АРА), створений другого червня 1922 р. під головуванням К. Яримовича [28, арк. 15]. Вже до серпня комітети АРА працювали у “80 населених пунктах Поділля, хоч губернія офіційно не була визнана постраждалою від голоду” [29].

Оскільки Поділля не мала такого статусу, то 15 серпня 1922 р. було відновлено збір 8-ми фунтів борошна з нетрудового населення [28, арк. 54]. Факт здачі пайка мав відмічатися в “голодному паспорті”. Одночасно видавалася квитанція, яку необхідно було здати у відповідний орган влади для відмітки в списках. [26, с. 209]. Однак своєчасне виконання плану ще не було запорукою спокою. Так, 9 вересня загальні збори жителів Волочиська прозвітували про повне виконання плану і здачу 10 тисяч пудів хліба й трьох мільйонів карбованців. Однак їм відразу довели додатковий план у ще 10 тис. пудів. Тому на нових загальних зборах 8 жовтня, мешканці містечка визнали цей план непосильним, оскільки через посуху селяни майже нічого не збрали і не продають зерно на ярмарку. Відтак євреї, головним заняттям яких була торгівля, не можуть його купити і просять зняти додаткові пайки [30, арк. 85-87].

Поступово наявні труднощі почали усвідомлювати повітвиконкоми та повітові комісії допомоги голодуючим. З початку жовтня вони зверталися до губвиконкому з проханням залишити ярий хліб на місці, замінивши його озимим хлібом, оскільки “ярий хліб сильно постраждав від засухи і такий повністю відсутній”, [31, арк. 87зв.]. Проте становище в охоплених голодом губерніях Росії та Півдня України було ще гіршим, тому центр рекомендував ширше залучати до викачки голпайків і продподатку військову силу. На виконання цих рекомендацій, наприклад, Ольгопільський повітвиконком 13 листопада 1922 р. ухвалив “для стимулювання відсталих сіл по М'ястківській, Чоботарській і Загнітківській волостях, просити військово командування Окремої Кавбригади про виділення в розпорядження Повітдопголу до напівескадрону на кожну волость. Просити командування і політичний склад 1 і 2 Кавполків взяти в продроботі активну участь”. Крім того, впродовж жовтня-листопада було розформовано комісії допомоги голодуючим і на їхній основі створено комісії по боротьбі з наслідками голоду (наслідгол) [17, арк. 50].

Проте, навіть застосування репресій не допомагало. Як констатував Ямпільський повітвиконком 14 грудня: “Робота до цих пір якщо не на мертвій точці, то або невірно велася або незакінчена”. Відтак члени комісій або повинні були віддавати до суду “злісних неплатників”, або їх самих могли притягти “як саботажників і слинтяїв до революційного суду”. Тому під такою загрозою повітнаслідгол вимагав до 20 грудня 1922 р. закінчити збір з нетрудового населення 8 фунтів бооршна чи 9 фунтів зерна за 4,5 місяці – з 15 серпня по 31 грудня, причому “бажано збирати виключно зерном (жито або пшениця)”. Рекомендувалося “утриматися від заміни грішми, але на всякий випадок при цьому оголошується середня ціна пуда жита на цей період 7,5 мільйона карбованців зразка 21 року”. Наголошувалося, що в списки нетрудового населення потрібно включати все духовенство: православне, католицьке та іудейське [28, арк. 54].

Від виконання 8-фунтового збору “звільнялися: дійсні члени профспілок і безробітні, зареєстровані на Біржі праці; діти до 16 років включно; особи старші 60 років; учні; червоноармійці та міліціонери; особи, які перебувають на утриманні Собезу; біженці із голодгуберній; дружини членів профспілок, якщо вони займаються винятково домашнім господарством” [26, с. 208-209].

Загалом збір допомоги постраждалим від голоду губерніям Поволжя та півдня України продовжувався до літа 1923 р.

Таким чином, на підставі вищевикладеного можемо зробити висновок про те, що з одного боку мешканці Поділля в украї складних умовах неврожаю 1921-1922 років жертвовно допомагали постраждалим від голоду регіонам і біженцям з них, які прибули на Поділля. З іншого боку – радянська влада, хоч і змогла створити дієвий механізм організації збору допомоги в особі комісій допомоги голодуючим, застосуванням репресій сама провокувала поглиблення продовольчої кризи, а місцями і штучного голоду на Поділлі.

Джерела та література

1. Верига В. Конфіскація церковних цінностей в Україні в 1922 р. / В. Верига. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1996. – 192 с.
2. Даниленко В. Документи радянських спецслужб про голодомори в Україні: 1921-1923; 1932-1933; 1946-1947 / В. Даниленко // Пам'ять століть. – 2003. – № 3. – С. 104-122.
3. Кокін С. Голодомор у контексті репресивної політики більшовицького режиму стосовно України / С. Кокін // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. Вип. 18 / Голова ред. кол. С. В. Кульчицький. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2008. – С. 422-436.
4. Кульчицький С. Україна між двома війнами (1921-1939 рр.) / С. Кульчицький. – К.: Альтернативи, 1999. – 336 с.
5. Мовчан О. Голод 1921-1923 рр. на Україні / О. Мовчан // Український історичний журнал. – 1990. – №10. – С.36-46; № 12. – С. 30-36.
6. Сергійчук В. Як нас морили голодом: 1921-1923; 1932-1933; 1946-1947 / В. Сергійчук. – 2-е вид., доп. – К.: Укр. вид. спілка, 2003. – 251 с.
7. Сокіл В. Голодомори в Україні: три ланки одного історичного ланцюга / В. Сокіл // Народознавчі зошити. – 2009. – №1-2. – С. 91-101.
8. Турченко Г. Голод 1921-1923 рр. як засіб державного терору радянської влади на півдні України / Г. Турченко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2012. – Вип. XXXII. – С. 206-209.
9. Мельничук І. Допомога населення Поділля голодуючим у 1921-1923 рр. / І. Мельничук // Наукові записки ВДПУ імені М.Коцюбинського. Серія: Історія. Вип.9. – Вінниця : ВДПУ, 2005. – С. 248-251.
10. Гуревич М. Б. Голод и сельское хозяйство Украины. Очерк / М. Б. Гуревич. – Харьков: Первая Гос. Типография им. тов. Петровского Г. И., 1923. – 47 с.
11. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО) – ФР. 925. – Оп. 21. – Спр. 35.
12. Там само. – Ф. Р. 925. – Оп. 1. – Спр. 200.
13. Поділля та Південно-Східна Волинь у перші роки радянської влади (в документах та матеріалах) / Автор-упорядник, передмова, коментарі М.П.Олійник. Хмельницький, ХНУ, 2008. – 268 с.
14. Поділля в період відбудови народного господарства (1921-1925 рр.). Збірник документів і матеріалів. Ред. кол. І. О. Пшук (відпов. ред.), А. Г. Бабенко, С. Я. Вініковецький та інш. – Вінниця, 1957. – 560 с.
15. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО) – ФР. 1386. – Оп. 1. – Спр. 7.
16. ДАВО. – Ф. Р. 925. – Оп. 2. – Спр. 48.
17. ДАВО. – Ф. Р. 925. – Оп. 2. – Спр. 9.
18. Василенко В. Голодні лихоліття першої половини 1920-х рр. та їхній вплив на соціально-економічне становище та настрої населення Поділля / В. Василенко // Історія (збірка наукових праць). – К., 2009. – 500 с. // <http://politics.ellib.org.ua/pages-5052.html>
19. Більшовизація. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.vin.com.ua/bilshovuzaciya>
20. ДАВО. – Ф. Р. 925. – Оп. 2. – Спр. 40.
21. ДАВО. – Ф. Р. 925. – Оп. 1 – Спр. 181.
22. ДАВО. – Ф. Р. 925. – Оп. 1 – Спр. 204.
23. ДАХМО – Ф. Р. 1010. – Оп. 1. – Спр. 19.
24. ДАХМО. – Ф. Р. 4133. – Оп. 1. – Спр. 4.
25. Социалистическое строительство на Винитчине: Документы и материалы (1921-1941) / (Сост. В. Ф. Воловик и др.; редкол.: Г. Я. Буртяк (руководитель) и др. – Одесса: Маяк, 1987. – 272 с.
26. Поділля та Південно-Східна Волинь у перші роки радянської влади (в документах та матеріалах) / Автор-упорядник, передмова, коментарі М.П.Олійник. Хмельницький: ХНУ, 2008. – 268 с.
27. Антоній Відлуння геноциду 20–30-х років у розрізі сумної статистики гонінь на православну церкву / Антоній // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://vladykaantoniy.org/content/view/52/4/>
28. ДАВО. – ФР. 925. – Оп. 2. – Спр. 202.
29. Васильєв В. Голодовки и голод в Винницкой области: 20-40-е гг. XX ст.: попытка сравнительного анализа / В. Васильєв [Електронний ресурс] – Режим доступу: history.org.ua/LiberUA/978-5-8243-1532-5/2.pdf
30. ДАХМО – ФР. 1010. – Оп. 1. – Спр. 3.
31. ДАХМО – ФР. 4133. – Оп. 1. – Спр. 15.

Олейник Н. П. Помощь жертвам голода 1921-1923 годов на Подолье

В статье рассматриваются меры органов советской власти на Подолье по формированию сети комитетов помощи жертвам голода 1921-1923 гг. Анализируются пропагандистская и организаторская деятельность по мобилизации масс на сбор продовольствия и денег. Исследуется практика внедрения и взыскания голодных пайков с нетрудового населения городов и местечек, реакция их жителей на действия власти. Указываются регионы-получатели помощи от жителей Подольской губернии.

Ключевые слова: голод, комитеты помощи голодающим, конфискация, голпаек, “голодный паспорт”.

Oliynyk M. P. Assistance to the victims of starvation in 1921-1923 on Podillya

The article is focusing on Soviet authority measures on establishing of the committees' network on assistance to the victims of starvation in 1921-1923 on Podillya. Propaganda and organizational activity on mobilization of people for collecting of products and money are analyzed. The article investigates practice of introduction and penalties of “hungry” rations from unemployed population in cities and small cities, reaction of their citizens and authority's actions. The regions which received assistance from Podillya province are indicated.

Keywords: starvation, committees on assistance to starving, confiscation, starve rations and “starve passport”.